

Najnovija dešavanja u sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava u oblasti slobode izražavanja

Sloboda izražavanja i sloboda medija

<http://horizontal-facility-eu.coe.int>
<https://www.coe.int/en/web/freedom-expression>

Finansirano
od strane Evropske
unije i Saveta Evrope

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implementirano
od strane Saveta Evrope

Bilten br. 4
Najnovija dešavanja u praksi
Evropskog suda za ljudska prava u
oblasti slobode izražavanja

Autor: Peter Noorlander.
Urednica verzije na srpskom jeziku:
Milica Novaković

Bilten je pripremljen u okviru zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope „Horizontal Facility za Zapadni Balkan i Tursku 2019–2022” i projekta „Sloboda izražavanja i sloboda medija u Jugoistočnoj Evropi (JUFREX)”. Izraženi stavovi su odgovornost autora i ni u kom slučaju ne odražavaju zvanično mišljenje bilo koje strane.

Dozvoljena je reprodukcija izvoda (do 500 reči), osim za komercijalne svrhe, pod uslovom da je očuvan integritet teksta, da se izvod ne koristi izvan konteksta, da ne daje nepotpune informacije niti na neki drugi način dovodi čitaoca na pogrešne zaključke o njegovoj prirodi, obimu ili sadržaju teksta. Izvor teksta je uvek obavezno navesti na sledeći način “© Savet Evrope, 2022”. Sve druge zahteve za reprodukciju/prevod dela i celog teksta, treba uputiti na Direktorat za komunikacije, Savet Evrope (F-67075 Strasbourg Cedex ili na publishing@coe.int).

Svu ostalu korespondenciju koja se odnosi na ovu publikaciju treba uputiti na adresu: *Odeljenje za informaciono društvo*
Generalni direktorat za ljudska prava i vladavinu prava, Savet Evrope, Avenue de l’Europe F-67075 Strasbourg Cedex, Francuska, Tel. +33 (0)3 88 41 20 00 23, E-mail: Horizontal.Facility@coe.int.

© Savet Evrope, april 2022.
Sva prava zadržana.

Licencirano Evropskoj uniji pod uslovima.

Ovaj dokument je izrađen uz finansijsku podršku Evropske unije i Saveta Evrope. Mišljenja izražena u ovom dokumentu predstavljaju odgovornost autora i ni u kom slučaju ne predstavljaju nužno zvanični stav Evropske unije ili Saveta Evrope.

Sadržaj

UVOD	5
PREGLED NAJVAŽNIJIH PREDMETA U OBLASTI SLOBODE IZRAŽAVANJA	7
<i>Biancardi protiv Italije</i> , presuda od 25. novembra 2021, predstavka br. 77419/16	7
<i>Associazione Politica Nazionale Lista Marco Pannella i Radicali Italiani protiv Italije</i> , presuda od 31. avgusta 2021, predstavka br. 20002/13 i <i>Associazione Politica Nazionale Lista Marco Pannella protiv Italije</i> , presuda od 31. avgusta 2021, predstavka br. 66984/14	8
<i>Miroslava Todorova protiv Bugarske</i> , presuda od 19. oktobra 2021, predstavka br. 40072/13	10
<i>Standard Verlagsgesellschaft Mbh protiv Austrije (br. 3)</i> , presuda od 7. decembra 2021, predstavka br. 39378/15	11
<i>Vedat Şorli protiv Turske</i> , presuda od 19. oktobra 2021, predstavka br. 42048/19	12
<i>Rovshan Hajiyev protiv Azerbejdžana</i> , presuda od 9. decembra 2021, predstavke br. 19925/12 i 47532/13	14
DUBINSKA ANALIZA ODABRANIH PREDMETA	16
<i>Association ACCEPT and others protiv Rumunije</i> , presuda od 1. juna 2021, predstavka br. 19237/16	16
<i>Dareskizb protiv Jermenije</i> , presuda od 21. septembra 2021, predstavka br. 61737/08	18

Uvod

Ovaj Bilten je pripremljen u okviru zajedničke inicijative Evropske unije i Saveta Evrope „*Horizontal Facility* za Zapadni Balkan i Tursku 2019–2022” i projekta „**Sloboda izražavanja i sloboda medija u Jugoistočnoj Evropi (JUFREX)**”.

Da bismo nastavili saradnju sa stručnjacima u oblasti prava i kako bismo doprineli daljem unapređenju znanja u oblasti slobode izražavanja i slobode medija, pripremili smo ovaj Bilten kao dodatno sredstvo za razmenu informacija o novim tendencijama i dešavanjima u praksi Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP, Sud).

Bilten br. 1 pokriva period april 2019 – jul 2020. godine, Bilten br. 2 period avgust 2020 – januar 2021, Bilten br. 3 pokriva period od februara do jula 2021. godine, a u ovom biltenu predstavljene su neke od relevantnih presuda koje su donešene od jula 2021. do januara 2022. godine.

O d avgusta 2021. do januara 2022. godine Evropski sud za ljudska prava (u daljem tekstu Sud ili ESLJP) izrekao je 49 presuda i još 17 odluka o prihvatljivosti u predmetima koji su se odnosili na slobodu izražavanja.¹ Ove presude su se ticale različitih tematskih oblasti u polju dejstva člana 10. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava (u daljem tekstu: EKLJP ili Konvencija), krećući se u rasponu od zabrane novina do pristupa informacijama, kao i zaštite privatnosti i drugih pitanja u vezi sa privatnošću. Većina tih predmeta formirana je na osnovu predstavki čiji su podnosioci tvrdili da je povređeno njihovo pravo na slobodu izražavanja; jednu predstavku podnosioci su podneli na temelju člana 8. tvrdeći da je njihovo pravo na poštovanje privatnog života bilo povređeno time što ih domaće vlasti nisu zaštitile od govora mržnje. U presudama je mahom potvrđena ustaljena sudska praksa, a u nekima od njih dalje su razjašnjeni evropski standardi.

U dvema glavnim presudama, koje su odabrane za detaljnu analizu u ovom biltenu, ESLJP se bavio važnošću odgovarajuće zaštite prava seksualnih manjina, uključujući njihovo pravo na slobodu izražavanja; takođe se bavio obimom u kojem države mogu da ograniče pravo na slobodu izražavanja u vreme vanrednog stanja. Prvi od ta dva predmeta, [Udruženje ACCEPT i drugi protiv Rumunije](#),² ticao se remetilackih demonstracija koje su za vreme *Meseca istorije LGBT*, koji je organizovalo udruženje *ACCEPT*, održane prilikom prikazivanja filma posvećenog istopolnoj porodici. Demonstranti su upali u bioskop, navodno noseći desničarske simbole, i maltretirali publiku, dok policija nije obezbedila zaštitu niti je osigurala održavanje manifestacije, iako je tu bila prisutna. Druga glavna presuda o kojoj izveštavamo u ovom biltenu je presuda u predmetu [Dareskizb Ltd protiv Jermenije](#), u kojem se radilo o koracima koje su preduzele državne vlasti tokom vanrednog stanja nakon predsedničkih izbora 2008. godine, kada je preduzeće, koje je u ovom slučaju podnosilac predstavke, bilo sprečeno da objavljuje svoje novine.

- 1 Prema sistemu Evropskog suda za ljudska prava, svi predmeti moraju da prođu kroz fazu utvrđivanja prihvatljivosti. Ponekad Sud o tome donosi zasebnu odluku kojom se mogu utvrditi važni standardi, naročito kada je reč o predmetima iz domena takozvanog „govora mržnje” koji se mogu isključiti kao „zloupotreba prava” po osnovu člana 17 Konvencije.
- 2 Presuda u tom predmetu izrečena je u prvoj polovini prošle godine, ali nije mogla da bude uvrštena u prethodni bilten. Zbog važnosti te presude odlučeno je da bude uvrštena u ovaj broj biltena.

U ovom biltenu takođe sažeto prikazujemo još šest predmeta u kojima se radi o čitavom nizu drugih pitanja: o takozvanom „pravu lica da bude zaboravljeno“, što je nova oblast jurisprudencije ESLJP, o emitovanju političkih emisija u elektronskim medijima, o pravu nosilaca pravosudnih funkcija na slobodu izražavanja, o pravu na pristup informacijama, o tome da li postoji pravo na „anonimnost“ prilikom ostavljanja komentara, kao i o granici između oštro formulisanog onlajn političkog izlaganja i neopravdanih ‘uvreda’.

Ukupno uzev, u gotovo 80% predmeta (39 od 49 predmeta) iz oblasti slobode izražavanja koji su pokrenuti na osnovu člana 10. i proglašeni prihvatljivima, utvrđeno je da je postojala povreda prava. U svim presudama izrečenim u tim predmetima naglašava se obaveza visokih strana ugovornica Konvencije da se pridržavaju standarda Konvencije u skladu sa načelom supsidijarnosti. Tokom 2021. godine je za 38% povećan broj predmeta o kojima je Sud izvestio tužene strane. U nekima od tih presuda koje su uvrštene u ovaj bilten ESLJP je veoma kritikovao domaće sudske vlasti ili domaće zakonodavstvo. U predmetu *Rovšan Hadžijev protiv Azerbejdžana*, ESLJP je utvrdio „očigledno neosnovano tumačenje i primenu unutrašnjeg prava“. U predmetu *Vedat Şorli protiv Turske* ESLJP je stao na stanovište da tužena država treba da ukine krivičnopravnu odredbu kojom se utvrđuje da ugled šefa države uživa posebnu zaštitu.

Tokom analiziranog perioda Veliko veće ESLJP, koje razmatra predmete koji pokreću neko ozbiljno pitanje značajno za tumačenje Konvencije ili neko ozbiljno pitanje od opšte važnosti, prihvatilo je da razmotri dva predmeta koja su mu upućena. Prvi među tim predmetima *Irbejn protiv Begije* (presuda od 22. juna 2021, predstavka br. 57292/16, upućivanje prihvaćeno 11. oktobra 2021), odnosi se na takozvano pravo pojedinca da bude zaboravljen, a formiran je na osnovu predstavke novinskog urednika koji je bio primoran da anonimizuje novinski članak o saobraćajnoj nesreći u kojoj je poginulo jedno lice. U svojoj presudi od 22. juna 2021. godine Treće odeljenje ESLJP stalo je na stanovište da time nije bilo povređeno njegovo pravo na slobodu izražavanja. Drugi predmet je *Sančez protiv Francuske* (presuda od 2. septembra 2021, predstavka br. 45581/15, upućivanje prihvaćeno 17. januara 2022), odnosio se na obim u kojem jedan političar može da bude smatran odgovornim za sadržaj koji je neko drugi postavio na njegovu stranicu na Fejsbuku. Peto odeljenje ESLJP je 2. septembra 2021. godine stalo na stanovište da osuda koja je političaru izrečena zbog toga što sa svoje Fejsbuk stranice nije uklonio govor mržnje nije povredila njegovo pravo na slobodu izražavanja. Veliko veće ESLJP će sada razmotriti i jedan i drugi navedeni predmet.

Konačno, u praktičnom domenu, čitaoci ovog biltena, u kome se sažeto izlažu predstavke upućene Evropskom sudu za ljudska prava, trebalo bi da obrate pažnju na to da je saglasno članovima 4. i 8. [Protokola br. 15](#), koji je stupio na snagu 1. avgusta 2021. godine, rok za podnošenje predstavki smanjen sa šest meseci na četiri meseca po donošenju konačne odluke domaćih sudova. To važi za sve predmete u kojima je konačna odluka domaćeg sudstva doneta posle 1. februara 2022.

Pregled najvažnijih predmeta u oblasti slobode izražavanja

***Biancardi protiv Italije*, presuda od 25. novembra 2021, predstavka br. 77419/16**

Činjenice predmeta

U martu 2008. godine podnosilac predstavke, koji je glavni urednik jednog onlajn lista, objavio je članak o tuči i ranjavanju nožem u jednom lokalnom restoranu. U članku je navedeno ime restorana, kao i imena lica koja su u tome učestvovala (radilo se o dva brata, V. X. i U. X. i o njihovim sinovima), a objavljeni su i razni drugi detalji. U septembru 2010. godine V. X. i uprava restorana uputili su podnosiocu predstavke zvanični zahtev da se taj članak ukloni sa interneta. Kako im nije odgovoreno, oni su u oktobru podneli tužbe protiv kompanije *Google Italija* (koja je kasnije isključena iz postupka), kao i protiv podnosioca predstavke. Na ročištu u maju 2011. godine podnosilac predstavke je ukazao na to da je deindeksirao članak. Domaći sud je stao na stanovište da nema potrebe da se razmatra pritužba u delu koji se odnosi na uklanjanje članka, a da je svakako povređen ugled privatnih tužilaca tokom vremena u kome je taj članak bio lako dostupan, pa je svakom podnosiocu privatne tužbe dosudio po 5.000 evra na ime nematerijalne štete i 2.310 evra na ime sudskih i ostalih troškova. ESLJP je pošao od toga da je članak bio dostupan na internetu od marta 2008. do maja 2011. godine i da su te informacije bile lako dostupne u pretraživanju imena privatnih tužilaca

na pretraživaču. Žalba izjavljena Vrhovnom sudu bila je odbijena.

Podnosilac predstavke se žalio Evropskom sudu za ljudska prava da je bilo povređeno njegovo pravo na slobodu izražavanja.

Presuda ESLJP

ESLJP je konstatovao da suštinu datog predmeta predstavlja to što je dugo moglo lako da se pristupi članku na internetu i to što je članku moglo da se pristupi pretraživanjem imena lica o kome je reč. ESLJP je ukratko razmotrio tehničku terminologiju koja je tu zastupljena objašnjavajući da „deindeksiranje“ (kao i slični termini *de-listing*, tj. skidanje sa liste i *de-referencing*, tj. skidanje sa spiska referenci) ukazuju na to da su uklonjene određene internet stranice iz rezultata pretraživanja. Takvu „deindeksaciju“ moguće je izvesti pomoću pretraživača, ali to može da uradi i sam urednik novina koristeći tehniku za skidanje indeksacije. U ovom slučaju uredniku je bio podnet zahtev da deindeksira internet stranicu.

ESLJP je ponovo istakao načela koja su obično primenjiva u predmetima u kojima treba uspostaviti ravnotežu između prava na slobodu izražavanja i prava na ugled, ali je stao na stanovište da bi zbog dveju karakterističnih odlika ovog predmeta – perioda u kome je onlajn članak bio dostupan i činjenice da se objava odnosila na privatno lice, pojedinca koji nije delovao u javnom kontekstu – stroga primena tih kriterijuma bila neprimerena. Umesto toga, ESLJP se opredelio za to da razmotri da li su se zaključci domaćih sudo-

va temeljili na relevantnom i dovoljnom osnovu obraćajući pritom posebnu pažnju na sledeće: (i) koliko je dugo članak bio lako dostupan onlajn; (ii) osetljivost informacije i (iii) težinu kazne koja je izrečena podnosiocu predstavke.

U vezi sa prvim pitanjem ESLJP je primetio da članak nije bio uklonjen niti ažuriran, dok je krivični postupak u vezi sa tučom bio i dalje u toku uprkos formalnom zahtevu. ESLJP je potom razmotrio to da se prema domaćoj i međunarodnoj praksi uporedo s protokom vremena smanjuje relevantnost prava podnosioca predstavke na objavljivanje informacija, a da se istovremeno povećavaju reputacioni interesi podnosioca predstavke. ESLJP je takođe naglasio da treba uzeti u obzir osetljivu prirodu podataka – sam krivični postupak. Osim toga, ESLJP je smatrao da se iznos naknade koji je dosuđen ne može smatrati prekomernim s obzirom na okolnosti samog predmeta. Naposljetku, Evropski sud za ljudska prava je naglasio da tamo gde su nacionalne vlasti nastojale da uspostave ravnotežu između slobode izražavanja i prava na poštovanje privatnog života pojedinca, samom Sudu bi bili potrebni jaki razlozi da svojim mišljenjem zameni mišljenje domaćih sudova. Zbog svega navedenog ESLJP je stao na stanovište da presudom domaćih sudova o naknadi štete nije bilo prekršeno pravo podnosioca predstavke na slobodu izražavanja.

Napomena: Utvrđujući da u datom predmetu nije bilo povređeno pravo na slobodu izražavanja ESLJP, je naglasio da „od podnosioca predstavke nije zahtevano da trajno ukloni članak sa interneta“. U tom smislu presuda sledi logiku izdvojenog mišljenja sudije Pavlija u predmetu [Irbejn protiv Belgije](#), od 22. juna 2021, predstavka br. 57292/16 (predmet [će biti iznet pred Veliko veće](#)). U ovoj presudi su zanimljive dve stvari, prva je način na koji se njom predlažu novi kriterijumi u predmetima koji se odnose na „pravo pojedinca da bude zaboravljen“, koji inače nisu primereni za uobičajeni test odmeravanja odnosa između privatnosti i slobode izražavanja (takozvani kriterijumi Fon Hanover (*Von Hannover*) i, s njima u vezi, kriterijumi Aksel Špringer (*Axel Springer*), a druga je težište na „deindeksaciji“ kao manje oštroj meri za zaštitu reputacionih interesa. Međutim, ovakvo rezonovanje ESLJP, koje može u izvesnoj meri da

se okarakteriše kao minimalističko, naišlo je na kritike. Pre svega, u novom setu kriterijuma koji je ESLJP postavio nedostaje razmatranje vrednosti date informacije za javni interes – što normalno predstavlja centralni deo razmatranja svakog predmetu po članu 10. Ta pravna oblast će se, nema sumnje, i dalje razvijati; verovatno će naredno poglavlje u tom razvoju predstavljati odluka koju će Veliko veće doneti u predmetu *Irbejn protiv Belgije* (ročište u tom predmetu, u kome se radi o sudskom nalogu za anonimizaciju članka koji je na veb-stranici onlajn lista objavljen 20 godina ranije, biće održano 9. marta, a samo donošenje presude može se očekivati kasnije u toku ove godine).

[Associazione Politica Nazionale Lista Marco Pannella i Radicali Italiani protiv Italije](#), presuda od 31. avgusta 2021, predstavka br. 20002/13 i [Associazione Politica Nazionale Lista Marco Pannella protiv Italije](#), presuda od 31. avgusta 2021, predstavka br. 66984/14

Činjenice predmeta

U jednom i u drugom predmetu podnosilac predstavke je političko udruženje. U prvom predmetu (predstavka br. 20002/13) radi se o obustavi emitovanja političke televizijske emisije koja je u javnosti bila poznata kao emisija za „izlaganje političkih platformi“; u drugom predmetu (predstavka br. 66984/14) radilo se o pritužbi predstavnika jednog od političkih udruženja da nije bilo pozvano da se pojavi u najvažnijoj informativnoj emisiji javnog televizijskog servisa RAI, kao i da nije bilo izveštavano o kampanjama i inicijativama za podizanje nivoa svesti koje to udruženje pokretalo i vodilo.

U drugom predmetu podnosilac predstavke je uputio formalnu žalbu regulatornom telu za komunikacije AGCOM. Ovo telo je odbacilo žalbu uz obrazloženje da je podnosilac predstavke, u suštini, imao dovoljnu zastupljenost kao i svi ostali

vanparlamentarni politički pokreti. Ovu odluku AGCOM-a je ukinuo jedan domaći sud i to ne jednom nego dvaput, a do vremena kada je podnosiocu predstavke upućen poziv za gostovanje u televizijskim emisijama o kojima je reč, prošlo je više od dve godine i jedna od tih emisija je ukinuta. Tom političkom udruženju nije bilo ponuđeno vreme za gostovanje kojim bi nadoknadili ono što je ranije propušteno.

Podnosioci predstavke su se žalili Evropskom sudu za ljudska prava da je bilo povređeno njihovo pravo na slobodu izražavanja.

Rezonovanje ESLJP

Kada je reč o prvom predmetu (predstavka br. 20002/13), ESLJP je primetio da je u italijanskom sistemu koji je ranije bio na snazi, ali je potom ukinut, bilo potrebno uputstvo parlamentarnog odbora za prikazivanje „političkih platformi“ na državnim televizijskim kanalima. ESLJP je primetio da sistem prikazivanja „političkih platformi“ vodi poreklo iz ranih sedamdesetih godina, kada su i društvo i mediji bili mnogo drugačiji nego danas. Javnost više nije bila zainteresovana za te emisije i one su zamenjene širim spektrom različitih informativnih emisija u kojima se političkim strankama omogućava da na drugačiji način iznesu svoje stavove i ideje. Politička organizacija koja je podnela predstavku nije jedina grupa na koju se to odrazilo: sve političke grupe i stranke koje su učestvovala u tim emisijama bile su jednako pogođene. ESLJP je dalje primetio da je time što su emisije u kojima su pokazivane „političke platforme“ zamenjene temeljnijim političkim debatama kuća RAI dobila veću uredničku slobodu, kao i druge mogućnosti za izlaganje političkih ideja i mišljenja preko elektronskih medija. Obustava prikazivanja emisija u kojima su izlagane političke platforme predstavljala je deo šireg priznanja uredničke samostalnosti svakog kanala i nije ničim povredila pravo podnosioca predstavke na slobodu izražavanja.

ESLJP je, međutim, utvrdio da je bio prekršen član 13. (pravo na delotvoran pravni lek): prema italijanskom pravnom sistemu političke grupacije,

kao što je podnosilac predstavke u ovom slučaju, nemaju pravo žalbe na odluke parlamentarnog odbora (koji izražava volju Parlamenta).

U drugom predmetu (predstavka br. 66984/14) ESLJP je konstatovao da se političko udruženje koje je podnosilac predstavke pritužilo regulatornom telu za komunikacije AGCOM, koje je u dva navrata odbilo da preduzme odgovarajuće radnje uprkos sudskim nalogima. Tek 2013. godine, nakon što je pred domaćim sudovima pokrenut drugi postupak zbog neizvršenja prve sudske odluke, predstavnici političkog udruženja koje je podnosilac predstavke pozvani su u dve emisije na javnom televizijskom servisu.

ESLJP je zaključio da je pristup AGCOM-a bio prekomerno formalistički. To telo je sprovedlo opštu procenu zastupljenosti podnosioca predstavke u svim televizijskim emisijama o političkim aktuelnostima na kanalima o kojima je reč, ne uzimajući pritom u obzir termine emitovanja niti popularnost tih emisija. ESLJP je takođe uočio veliku nepodudarnost između dužnosti javnog servisa da na uravnotežen način predstavi različita politička mišljenja i praksu u kojoj grupacije klasifikovane kao „politički subjekti“ uživaju povlašćeni pristup određenim emisijama koje se bave političkim aktuelnostima. Zbog toga podnosilac predstavke nije učestvovao u trima veoma popularnim televizijskim emisijama i praktično je bio marginalizovan na planu medijskog izveštavanja. Do momenta kada je podnosilac predstavke bio pozvan da učestvuje u emisijama, već se radilo o samo dve emisije zato što je treća u međuvremenu ukinuta. Nije ponuđeno nikakav alternativni televizijski termin, a podnosilac predstavke se na kraju pojavio samo u jednoj od tih emisija. Zbog svih navedenih razloga ESLJP je zaključio da je bilo povređeno pravo podnosioca predstavke na slobodu izražavanja.³

Napomena: I u jednom i u drugom predmetu ESLJP je odlučno naglasio važnost pluralizma

3 ESLJP je stao na stanovište da drugi podnosilac predstavke u predstavi br. 20002/13 nije dokazao da je bio neposredno pogođen prestankom emitovanja emisije u kojoj su izlagane „političke platforme“ i odbio je tu pritužbu.

u programu radio-difuznih medija, a naročito u programu javnog servisa. Političke emisije su evoluirale od vremena kada su služile za predstavljanje „političkih platformi“ van predizbornih perioda ka priznavanju veće uredničke slobode javnom radio-difuznom servisu (što po oceni ESLJP predstavlja tekući proces), i što omogućava političkim pokretima da svoje ideje i mišljenja iznose u političkim emisijama, informativnim emisijama i emisijama posvećenim aktuelnoj situaciji. Međutim, presudno je važno da postoji ravnopravnost u predstavljanju [u tim emisijama]. Malo je verovatno da neka matematička formula, kojom bi se izračunavalo vreme kao procenat ukupnog vremena emitovanja, može u tome da pomogne s obzirom na razlike u popularnosti različitih emisija i na termine njihovog emitovanja. Svaki pristup koji dovodi do *de facto* isključenja ili marginalizacije određenih političkih grupa ili pokreta verovatno će predstavljati povredu njihovog prava na slobodu izražavanja.

Miroslava Todorova protiv Bugarske, **presuda od 19. oktobra 2021,** **predstavka br. 40072/13**

Činjenice predmeta

U svojstvu predsednika Saveza sudija Bugarske podnositeljka predstavke je često kritikovala disciplinski organ sudstva Vrhovni savet sudstva (VSS). Jedan njen kolega sudija podneo je pritužbu protiv nje zbog kašnjenja u donošenju presuda i VSS je u disciplinskom postupku utvrdio da je podnositeljka predstavke kasnila u izricanju sudskih odluka ili davanju obrazloženja u 57 slučajeva, što je predstavljalo sistematsko kršenje rokova, pa joj je prvo izrečena mera smanjenja plate, da bi na kraju bilo preporučeno njeno razrešenje. Žalba koju je uložila na rešenje o smanjenju plate na kraju je odbijena; iako je žalba koju je uložila na rešenje o razrešenju prihvaćena i pozitivno rešena, ona je uprkos takvoj odluci kažnjena premeštajem na rad u nižem sudu u trajanju od dve godine. Podnositeljka predstavke se žalila Evropskom sudu za ljudska prava zbog povrede prava na pravično suđenje, prava na poštovanje privatnog života, prava na

slobodu izražavanja, prava na zaštitu od diskriminacije i kršenja zabrane da se izrekne ograničenje prava u svrhe drugačije od onih koje su utvrđene Konvencijom.

Rezonovanje ESLJP

ESLJP je utvrdio da nije bilo povređeno pravo podnositeljke predstavke na pravično suđenje niti njeno pravo na poštovanje privatnog života. Razmatrajući pritužbu po osnovu člana 10., kojim se štiti pravo na slobodu izražavanja, ESLJP je zaključio da je disciplinski postupak protiv podnositeljke predstavke bio u vezi sa izjavama koje je ona davala u javnosti. To je značilo da su disciplinski postupci i kazne koje su joj izrečene mogle da obeshrabre i podnositeljku predstavke i druge sudije. Iako je žalba podnositeljke predstavke protiv razrešenja na kraju pozitivno rešena, početni nalog za njeno razrešenje odmah je stupio na snagu i ona je tokom cele godine bila razrešena dužnosti.

Osim toga, Evropski sud za ljudska prava je zaključio da su domaći sudovi propustili da svoje odluke prate relevantnim i dovoljnim obrazloženjem kojim bi objasnili zbog čega su disciplinski postupci i izrečene kazne bili potrebni i srazmerni. Imajući na umu suštinski značaj slobode izražavanja za pitanja od javnog značaja, kao što je funkcionisanje pravosudnog sistema i potreba za zaštitom sudijske nezavisnosti, ESLJP je utvrdio da je bilo povređeno pravo podnositeljke predstavke na slobodu izražavanja.

Neuobičajeno je to što je ESLJP takođe ustanovio da je bio povređen član 18. Konvencije, kojim se zabranjuje da se ograniči pravo u bilo koju drugu svrhu osim u onu u koju je to ograničenje propisano. ESLJP je uočio da je to suštinski važan aspekt ovog predmeta. Naglasio je da je postojao spor između Saveza sudija Bugarske i izvršne vlasti: ministar unutrašnjih poslova je davao izjave za štampu uperene protiv podnositeljke predstavke i kritikovao ju je u tim izjavama. Vrhovni savet sudstva je bio posebno strog prema podnositeljki predstavke i ta izuzetna oštrina i nesrazmernost prvobitno izrečene kazne koja joj je izrečena u vidu razrešenja nije ostala neprimećena širokim delovima bugarske i međunarodne javnosti. Nijedna izjava podnositeljke predstavke

nije bila ni nezakonita niti neusklađena sa etičkim kodeksom sudija i bilo je alarmantno to što je disciplinski postupak iskorišćen da bi se nad njom izvršila odmazda. Imajući na umu sve činjenice ovog predmeta, ESLJP je zaključio da je glavni cilj disciplinskog postupka bio taj da se podnositeljka predstavke kazni i zaplaši, čime je prekršen član 18. u vezi sa članom 10.

ESLJP nije smatrao da se postavlja zasebno pitanje po osnovu člana 14. (pravo na zaštitu od diskriminacije u uživanju prava).

Napomena: Od nosilaca pravosudnih funkcija očekuje se da ispolje određeni stepen umerenosti u svojim izjavama, naročito ako bi se mogao dovesti u pitanje njihov autoritet ili njihova nezavisnost (vidi [Wille protiv Lihtenštajna](#), presuda od 28. oktobra 1999, predstavka br. 28396/95), ali, kao što je ESLJP već istakao, ništa u iskazima ove podnositeljke predstavke nije bilo ni nezakonito niti neetičko. Iako je ESLJP primetio da je zaista bilo kažnjavanja u izradi nekih presuda, kazna koja je izrečena bila je neuobičajeno stroga. To je navelo Sud da krene putem na kome je doneo zaključak da je povređen član 18.: ukratko rečeno, to znači da je ograničenje koje je naizgled izrečeno u jednom cilju, suštinski služilo nekom nelegitimnom cilju (u ovom slučaju taj cilj je bio kažnjavanje sudije i davanje primera drugima). Povreda člana 18. upućuje na veliki propust vladavine prava i ovom presudom Bugarska se priključila maloj grupi zemalja za koje je utvrđeno da su prekršile navedenu odredbu (ostale zemlje u toj grupi su Azerbejdžan (sa 11 takvih povreda), Gruzija, Rusija, Turska i Ukrajina (za svaku su utvrđene dve ili tri povrede tog prava), kao i Republika Moldavija (u jednom slučaju je utvrđeno da je povredila to pravo). To bi trebalo da bude razlog za veliku zabrinutost i može da se očekuje da Odeljenje Saveta Evrope za izvršenje presuda pojača nadzor nad ovim predmetom.

[Standard Verlagsgesellschaft MbH protiv Austrije \(br. 3\)](#), presuda od

7. decembra 2021, predstavka br. 39378/15

Činjenice predmeta ■

Podnosilac predstavke je izdavač lista i onlajn portala na kome se objavljuju članci i forumi za diskusiju. Kada čitalac želi da se registruje kao korisnik veb-sajta, što mu omogućuje da komentariše tekstove, od njega se traži da navede svoje ime i imejl adresu i, ako želi, poštansku adresu. Na veb-sajtu je jasno naznačeno da će izdavač, koji je podnosilac predstavke, objaviti te informacije samo ako mu to bude naloženo zakonom. Moderatoru su pregledali oko 6.000 komentara dnevno, mnoge među njima brisali, a izdavačko preduzeće je podatke o korisnicima predočavalo nadležnim organima onda kada je bilo očigledno da su prava prekršena.

Dva članka o političarima privukla su negativne komentare. U jednom od komentara navodi se „korumpirane političke bitange zaboravljaju, [ali] mi ne zaboravljamo. DAN IZBORA JE DAN ZA NAPLATU!!!!!!“; u drugom komentaru sugerisano je da je jedna politička stranka trebalo da „bude zabranjena zbog aktuelnog oživljavanja nacizma“; u trećem komentaru navedeno je sledeće: „Da nismo stalno pogrešno razumeli [značenje] slobode izražavanja i da je, kojim slučajem, podrivanje našeg Ustava i destabilizovanje našeg oblika vladavine bilo stoga kažnjivo – ili da su barem [antimafijaški zakoni] jednom konačno bili primenjeni na austrijskoj ekstremnodesničarskoj sceni – onda bi [H. K.] bio jedan od najvećih zločinaca u Drugoj Republici.“

Nakon pritužbi ti komentari su uklonjeni, ali je izdavač odbio da obelodani identitet komentatora. Domaći sudovi su naložili da se iznesu podaci o korisnicima, uz obrazloženje da političke stranke i političari koji su u komentarima kritikovani imaju pretežni interes da ti podaci budu objavljeni. Izdavač se obratio Evropskom sudu za ljudska prava tvrdeći da je nalogom za obelodanjivanje podataka o korisnicima njegovog novinskog portala bilo prekršeno njegovo pravo na slobodu izražavanja.

ESLJP posvećuje znatnu pažnju razmatranju pitanja da li je u datom slučaju bilo mešanja u pravo na slobodu izražavanja izdavača koji je podneo predstavku, na čijem su veb-sajtu sporni komentari objavljeni. Sud je utvrdio da, iako se komentatori ne mogu smatrati „izvorima“, za šta se zalagao podnosilac predstavke, ipak postoji čvrsta veza između izdavačevog objavljivanja članaka i komentara koje su ti članci pobudili. Opšta funkcija izdavača koji je podnosilac predstavke jeste da unapredi otvorenu diskusiju i da objavljuje ideje i informacije koje se odnose na teme od javnog interesa, a ako bi mu se naložila obaveza da otkriva informacije o korisnicima, to bi obeshrabilo javnu debatu. ESLJP je ponovo istakao da pravo na anonimnost, iako nije apsolutno pravo, proističe iz prava na slobodu izražavanja: ono predstavlja važan način da se izbegnu mere odmazde ili neželjena pažnja i promoviše slobodan protok mišljenja, ideja i informacija. Ta anonimnost ne bi bila delotvorna ako podnosilac predstavke ne bi mogao da je brani; stoga je nalog za ukidanje anonimnosti predstavljao mešanje u pravo podnosioca predstavke na slobodu izražavanja.

Saglasno uobičajenom „testu iz tri dela“ ESLJP je stao na stanovište da je to mešanje bilo propisano zakonom u legitimnu svrhu zaštite ugleda drugih; potom je razmatrao da li je mešanje bilo „neophodno u demokratskom društvu“. ESLJP je uočio da komentari o kojima je reč nisu predstavljali ni govor mržnje niti podsticanje na nasilje, već su se odnosili na dva političara i jednu političku stranku u političkoj debati od javnog interesa. Trebalo je da domaći sudovi uspostave ravnotežu između konkurentnih interesa ugleda, s jedne, i slobode izražavanja, s druge strane. Oni to nisu učinili i nisu naveli razloge zbog kojih su ocenili da interesi ugleda privatnih tužilaca pretežu nad interesom podnosioca predstavke da sačuva tajnost identiteta svojih korisnika. Za odmeravanje ravnoteže u postupcima koji se odnose na obelodanjivanje podataka o korisnicima može da bude dovoljno i *prima facie* ispitivanje, ali je čak i za to potrebno bar neko obrazloženje. Time što to nisu

učinili, domaći sudovi su povredili pravo podnosioca predstavke na slobodu izražavanja.

Napomena: Ovo je prvi predmet u kome je eksplicitno razmatrano to da li zahtev upućen onlajn mediju da obelodani podatke o korisnicima predstavlja mešanje u njegovo pravo na slobodu izražavanja (u prethodnim predmetima – [Delfi AS protiv Estonije \[VV\]](#), presuda od 16. juna 2015, predstavka br. 64569/09, i [Magyar Tartalomsgátlatók Egyesülete i Index.hu Zrt protiv Mađarske](#), presuda od 2. februara 2016, predstavka br. 22947/13 – ovo pitanje se nije pojavilo). U ovom predmetu ESLJP je zauzeo stav da onlajn forum predstavlja integralni deo informativne delatnosti podnosioca predstavke: izdavač poziva svoje čitaoce da komentarišu tekstove, obezbeđuje postupak registracije i moderatorski obrađuje veliki broj komentara (izdavač je zaista izbrisao komentare o kojima je reč nakon što je povodom njih dobio pritužbe). Na nacionalnom nivou podnosilac predstavke je pokušao da se pozove na argumentaciju o zaštiti novinarskih izvora ne bi li sprečio obelodanjivanje podataka. Taj pokušaj nije uspeo zato što domaći sudovi, ali ni Evropski sud za ljudska prava, nisu prihvatili taj način rezonovanja, nego su umesto toga smatrali da integrisan pristup medija komentarima i novinskim člancima, pored značaja anonimnosti, znači i da se izdavač može pozvati na svoje pravo na slobodu izražavanja kako bi se suprotstavio zahtevu za objavljivanje podataka o korisnicima. U isto vreme, ESLJP ovde nije postavio visok kriterijum, jer je naglasio da „za odmeravanje ravnoteže u postupku koji se odnosi na obelodanjivanje podataka o ličnosti može da bude dovoljno i *prima facie* ispitivanje“. Međutim, ESLJP dalje navodi da je „čak i za *prima facie* ispitivanje potrebno izvesno rezonovanje i uravnotežavanje“. Sudija Ajke (*Eicke*) izdvojio je mišljenje o pitanju prihvatljivosti razmatrajući pravo EU (sasvim je sigurno da ova presuda otvara pitanja) i upozoravajući na njen mogući negativan uticaj na mogućnost žrtava zlonamernih komentara da pristupe pravdi.

[Vedat Şorli protiv Turske](#), presuda od 19. oktobra 2021, predstavka br. 42048/19

Činjenica predmeta

Podnosilac predstavke je osuđen na 11 meseca i 20 dana zatvora, s tim što je uručenje presude odloženo na rok od pet godina (što znači da će ta osuđujuća presuda biti ukinuta ako podnosilac predstavke ne bude u tom roku učinio umišljajno krivično delo) zbog toga što je u dvema objavama na Fejsbuku uvredio predsednika države. Pre suđenja proveo je dva meseca i dva dana u pritvoru.

Prva njegova sporna objava na Fejsbuku bila je karikatura na kojoj se vidi tadašnji američki predsednik Barak Obama kako ljubi predsednika Turske, koji je prikazan u ženskoj haljini, a u potpisu ispod karikature stoji: „Hoćeš li da registruješ svojino na Siriji na moje ime, dragi moj mužu?“. Druga objava prikazuje fotografije predsednika Turske uz sledeći komentar: „Neka tvoja moć napojena tuđom krvlju bude zasvagda zakopana u dubini zemlje / neka položaji koje si osvojio uništavajući tuđe živote budu zauvek zakopani u dubini zemlje / neka raskošni život koji vodiš zahvaljujući tuđim ukradenim snovima budu zauvek zakopan u dubini zemlje / neka tvoje predsedništvo, tvoja vlast i tvoje ambicije budu jednom zasvagda zakopani u dubini zemlje.“

Sve žalbe koje je podnosilac predstavke uputio domaćim sudovima rešene su nepovoljno po njega; na kraju se žalio Evropskom sudu za ljudska prava zbog toga što mu je bilo povređeno pravo na slobodu izražavanja.

Rezonovanje ESLJP

ESLJP je konstatovao da je podnosilac predstavke osuđen na osnovu odredbe Krivičnog zakonika, kojom se predsedniku Republike pruža viši stepen zaštite nego drugim licima i predviđaju oštrije sankcije. ESLJP je ponovo istakao da je u mnogim prethodnim predmetima protiv Turske, kao i protiv drugih država, presudio

da takvi zakoni nisu u skladu sa zahtevima Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava (tu se, između ostalog, pozvao na predmet [Colombani i drugi protiv Francuske](#), presuda od 25. juna 2002, predstavka br. 51279/99, [Otegi Mondragon protiv Španije](#), presuda od 6. novembra 2018, predstavka br. 2034/07; [Artun i Güvener protiv Turske](#), presuda od 26. juna 2007, predstavka br. 75510/01).

Potom je ESLJP razmotrio strogu krivičnu kaznu na koju je osuđen podnosilac predstavke. ESLJP je naglasio da lica koja predstavljaju institucije države moraju da ispolje uzdržanost u posezanju za krivičnim postupkom kada se radi o zaštiti njihovog ugleda. Pritom je ESLJP naglasio da čak i onda kada je izrečena kazna najblaža moguća, kao što je presuda kojom se utvrđuje krivica, ali se ne izriče kazna ili se izriče samo simbolička kazna od jednog evra, to ipak predstavlja krivičnu sankciju. ESLJP je naglasio parališuće dejstvo koje krivične kazne imaju na pravo na slobodu izražavanja. Vraćajući se činjenicama u ovom konkretnom predmetu, ESLJP je zaključio da nije bilo nikakvog opravdanja za to što je podnosilac predstavke boravio u policijskom pritvoru i u istražnom pritvoru, kao što nije bilo opravdanja za izricanje bilo kakve krivične sankcije, te je na osnovu svega toga utvrdio povredu prava na slobodu izražavanja.

Nakon toga ESLJP je razmotrio predmet sa stanovišta člana 46. Konvencije, kojim se utvrđuje da države moraju da se povinuju presudama koje on izrekne. Primećujući da osnovni uzrok ovog predmeta leži u krivičnompravnoj odredbi, kojom se pruža pojačana zaštita ugledu šefa države, ESLJP je stao na stanovište da bi bilo primereno da se taj zakon uskladi sa članom 10. Konvencije.

Napomena: Uvreda šefa države je krivično delo u jednom broju evropskih zemalja. Iako se učinci retko gone po tom osnovu, samo postojanje tih zakona deluje parališuće na pravo na slobodu izražavanja i, kako ocenjuje Sud, „ti zakoni, u načelu, nisu u duhu Konvencije“. ESLJP je takođe naglasio da je neophodno ispoljiti maksimalnu uzdržanost kada je reč o primeni krivičnog prava u zaštiti ugleda javnih zvaničnika, naglašavajući da je čak i najblaža moguća kazna ipak krivična osuda. ESLJP je obe te stvari i ranije naglasio

(vidi predmete pomenute u sažetku ovog slučaja, gore), a Komitet ministara Saveta Evrope doneo je još 2004. godine deklaraciju koja sadrži istovetan poziv ([Deklaracija o slobodi političke debate u medijima](#), usvojena 12. februara 2004. godine), ali se ipak, pravna reforma sporo odvija. U svome zaključku donetom po osnovu člana 46., o tome da bi bilo primereno sprovesti reformu pravosuđa, Sud naglašava potrebu da se hitno sprovede reforma i da bi na taj zaključak trebalo da obrate pažnju i druge države koje još uvek imaju slične zakone na snazi.

[Rovshan Hajjiev protiv Azerbejdžana](#), presuda od 9. decembra 2021, predstavke br. 19925/12 i 47532/13

Činjenice predmeta

Podnosilac predstavke, koji je urednik lista koji izlazi u razmerama cele zemlje, podneo je dva zahteva za pristup informacijama u vezi sa mogućim pretnjama koje po javno zdravlje i životnu sredinu predstavlja vojno radarsko postrojenje iz sovjetske ere u Azerbejdžanu kojim je Rusija upravljala do 2012. godine. Nezavisne studije su sugerisale da je to postrojenje stvorilo teške probleme u javnom zdravlju i predsednik Azerbejdžana je 2001. i 2003. godine imenovao dve komisije kojima je stavljeno u zadatak da procene te rizike. Podnosilac predstavke je 2010. godine upitao Ministarstvo zdravlja da li su komisije i dalje aktivne i kakve su izveštaje podnele. Obavešten je da je izveštaj zaista sačinjen i podnet Kabinetu ministara, ali da ga Ministarstvo više ne poseduje i stoga ne može nikome da ga predoči. Nijedan pokušaj da se preko sudova izdejstvuje dostavljanje izveštaja nije urodio plodom. Podnosilac predstavke je podneo poseban zahtev Kabinetu ministara, ali odgovor nije dobio. To „neodgovaranje“ potvrdili su i podržali sudovi koji su stali na stanovište da prema azerbejdžanskim zakonima o pristupu informacijama ne postoji obaveza da se obelodane izveštaji koje podnose komisije formirane u cilju rešavanja nekih

posebnih pitanja. Podnosilac predstavke se zatim žalio Evropskom sudu za ljudska prava pozivajući se na povredu prava na slobodu izražavanja.

Rezonovanje ESLJP

ESLJP je prvo razmatrao da li je predstavka prihvatljiva. Naglasio je da se pitanje prava na pristup informacijama koje poseduje neki organ javne vlasti može otvoriti prema članu 10. onda kada su tražene informacije neophodne za ostvarivanje prava na slobodu izražavanja. Kriterijumi koji se u takvim slučajevima moraju primeniti su sledeći: (a) svrha zahteva za informacije, (b) priroda traženih informacija, (c) uloga podnosioca predstavke i (d) da li je tražena informacija spremna i dostupna. ESLJP je primetio da je podnosilac predstavke bio novinar koji je izričito obavestio nadležne državne organe da su mu te informacije potrebne u njegovom novinarskom radu. ESLJP je konstatovao da je priroda informacija bila očigledno od opšteg interesa i da je izveštaj o kome je reč, načelno gledano, bio spreman i dostupan. Njegova dostupnost ne bi trebalo da izazove bilo kakve praktične probleme ili neopravdan teret za organe vlasti o kojima je reč. Prema tome, u datom slučaju član 10. Konvencije je bio je primenjiv; odbijanje da se izveštaj predoči predstavljalo je mešanje u prava podnosioca predstavke.

Razmatrajući potom da li je to odbijanje moglo da bude opravdano, ESLJP se usredsredio na to da li je ono bilo „propisano zakonom“, kako to nalaže član 10. stav 2. Konvencije. Razmotrivši prvo zakonitost odgovora koji je dostavilo Ministarstvo zdravlja, ESLJP je primetio da se domaći sudovi nisu bavili pitanjem da li je taj odgovor bio u skladu sa unutrašnjim pravom (koje je nalagalo da ako Ministarstvo zaista nije posedovalo izveštaj, ali je znalo koji ga državni organ poseduje, da samoinicijativno prosledi tom organu navedeni zahtev). Kada je reč o tome da Kabinet ministara nije odgovorio na zahtev, time je takođe prekršeno unutrašnje pravo koje je nalagalo da to odbijanje da se omogućiti pristup informacijama bude dostavljeno u pisanoj formi i uz obrazlože-

nje. Domaći sudovi se tim propustima nisu bavili. ESLJP je, osim toga, stao na stanovište da je bilo očigledno neopravdano to što su se domaći sudovi oslonili na onu odredbu unutrašnjeg prava koja ne zahteva proaktivno objavljivanje izveštaja komisija formiranih sa nekim posebnim zadatkom: svrha te odredbe nije bila da se ograniči pristup informacijama u posedu države. Naprotiv, ta odredba je pojednostavljivala pristup informacijama u tom smislu što je onima koji poseduju informacije nalagala da obelodane određene vrste informacija koje šira javnost često traži. Pristup informacijama koje ne spadaju u one koje su taksativno pobrojane u toj odredbi mogao se tražiti za svaki slučaj pojedinačno tako što bi se uputio upravo takav zahtev kakav je uputio podnositelj

predstavke. Sa tih razloga nije postojala nikakva pravna osnova za uskraćivanje informacije, što je dovelo do povrede prava podnosioca predstavke na slobodu izražavanja.

Napomena: Podnositelj predstavke se našao u kafkijanskoj situaciji u kojoj je Ministarstvo zdravlja negiralo da i dalje poseduje izveštaj o kome je reč, Kabinet ministara, koji je izveštaj posedovao, odbio je da odgovori na zahtev, a domaći sudovi su samo aminovali nečinjenje državnih institucija svojim, kako je to formulisao Evropski sud za ljudska prava, „očigledno neosnovanim tumačenjem i primenom unutrašnjeg prava”. Zaista se retko dešavalo da ESLJP ustanovi da je povređeno pravo na slobodu izražavanja na osnovu toga što predmetno mešanje „nije bilo propisano zakonom” (takvi predmeti gotovo uvek ukazuju na sasvim elementarne manjkavosti u vladavini prava). Međutim, u poslednje četiri godine ESLJP je ustanovio takve povrede u 44 predmeta i pritom je samo za Rusiju i Tursku utvrđeno da su češće nego Azerbejdžan kršile to pravo. Nekoliko meseci pre nego što je ova presuda izrečena, isto odeljenje ESLJP je nezakonito hapšenje, pritvor i osuđujuću presudu izrečenu opozicionim aktivistima zbog širenja antivladinih letaka okarakterisalo kao „čin flagrantne samovolje i negiranje same suštine slobode izražavanja” ([Hasanov i Majidli protiv Azerbejdžana](#), presuda od 7. oktobra 2021, predstavke br. 9626/14 i 9717/14).

Dubinska analiza odabranih predmeta

Association ACCEPT and others protiv Rumunije, presuda od 1. juna 2021, predstavka br. 19237/16

Činjenice predmeta

Predstavku su podneli neprofitno udruženje koje promoviše interese lezbijki, homoseksualaca, biseksualaca i transrodnih osoba (LGBT) u Rumuniji i pet državljana Rumunije. Tokom manifestacije „Mesec istorije”, koju je to udruženje priredilo u februaru 2013. godine, održana je u Nacionalnom muzeju rumunskog seljaka filmska predstava na kojoj je prikazan film o istopolnoj porodici. Pet državljana Rumunije koji su zajedno sa Udruženjem *ACCEPT* podneli predstavku bili su gledaoci na toj filmskoj predstavi. Bilo je predviđeno da posle prikazivanja filma usledi diskusija među prisutnima o pravima istopolnih porodica, inspirisana upravo prikazanim filmom. Pre toga događaja, međutim, podnosioci predstavke su shvatili da se na platformama društvenih mreža odvija „onlajn mobilizacija” s pozivom da se tokom prikazivanja filma u muzeju održe kontrademonstracije. Udruženje, koje je jedan od podnosilaca predstavke, zatražilo je policijsku zaštitu i u hodniku ispred filmske dvorane nalazilo se deset policijskih službenika uz još jedan tim od sedam žandarma koje je pozvao u pomoć direktor muzeja.

Na filmsku predstavu došlo je dvadesetak ljudi, većinom onih koji su dobili pozivnice. Neposredno pre no što je počelo prikazivanje filma, u dvoranu je ušla grupa od 50 ljudi, od kojih su neki nosili transparente i uzvikivali parole, kao što je „Smrt pederima”, „Tetkice”, „Ljudska pogan”, i vre-

đali prisutne i pretili im. Neki među tim ljudima koji su upali u dvoranu nosili su fašističke i ksenofobične insignije i mahali zastavom jedne ekstremno desničarske stranke. Činilo se da su neposredno povezani s pokretom ekstremne desnice koji se, između ostalog, otvoreno suprotstavlja istopolnom braku i tome da se istopolnim porodicama dozvoli da usvajaju decu. Organizatori su pozvali na uzbunu policijske službenike koji su bili raspoređeni ispred filmske dvorane. Policijski službenici su ušli u dvoranu, zaplenili neke zastave i onda napustili prostoriju uprkos tome što su organizatori tražili od njih da ne odlaze. Lica koja su nepozvana upala u filmsku dvoranu tada su blokirala projektor primoravši na taj način organizatore da prekinu filmsku predstavu. Kada su ljudi počeli da napuštaju dvoranu, policajci raspoređeni u foajeu proverili su isprave 29 pojedinaca, od kojih su većinu činili pripadnici grupe koja se protivila emitovanju filma.

Udruženje je 5. marta 2013. godine uputilo žalbu Policiji povodom incidenta navodeći kao razlog za svoju žalbu podsticanje na diskriminaciju, ograničavanje prava zloupotrebom službenog položaja i izlaganje fašističkih, rasističkih ili ksenofobičnih simbola u javnosti. Istraga je otvorena u novembru 2017. godine i istog meseca zatvorena, a da nisu preduzeti nikakvi koraci. Podnosioci predstavke su potom uputili nekoliko pritužbi sudovima, ali je sve to bilo uzalud.

Rezonovanje ESLJP

Podnosioci predstavke su se žalili Evropskom sudu za ljudska prava zbog toga što im je bilo povređeno pravo na poštovanje

privatnog života, pravo na slobodu okupljanja i pravo na zaštitu od diskriminacije (prema članovima 8, 11. i 14. Konvencije i članu 1 Protokola br. 12. uz Konvenciju).

ESLJP je ponovo istakao da su vlasti dužne da sprečavaju zločine iz mržnje (bilo da je reč o fizičkim napadima ili o verbalnom zlostavljanju) i da istraže da li postoji bilo kakav mogući diskriminatorni motiv koji leži u osnovi nasilja. Razmatrajući ovaj predmet sa stanovišta članova 8. i 14., kojima se štiti pravo na poštovanje privatnog života i pravo na uživanje prava po Konvenciji bez ikakve diskriminacije, ESLJP je ponovo naglasio da države moraju imati krivičnopravni sistem koji predstavlja delotvorno odvracanje od onih akata fizičkih lica koji predstavljaju povredu suštinskih aspekata privatnog života. Taj krivičnopravni sistem obuhvata utvrđivanje delotvornih krivičnih sankcija protiv govora mržnje i podsticanja na nasilje. Pored toga, države imaju obavezu da štite građane od govora mržnje i dužnost da istraže sve incidente u vezi sa govorom mržnje.

Kada je reč o obavezi da se pruži zaštita, ESLJP je konstatovao da je od samog početka incidenta u tom prostoru bio dovoljan broj policijskih službenika i žandarma. Oni nisu bili brojčano nadjačani, niti ih je neko uhvatio nespremne. Međutim, ostali su van filmske dvorane u kojoj se incident razvijao i, u velikoj meri, uzdržali su se od intervencije kojom su mogli da suzbiju eskalaciju incidenta, uprkos tome što su ih organizatori pozivali da intervišu. Kada su na kraju intervenisali, to nisu učinili delotvorno i nisu sprečili da neki podnosioci predstavke budu izloženi maltretiranju i uvredama demonstranata koji su upali u dvoranu. ESLJP je primetio kako se čini da odluka organa vlasti da ostanu po strani, uprkos tome što su bili svesni sadržaja uvreda koje su demonstranti uzvikivali, ukazuje na to da su postojale određene predrasude o homoseksualcima, a te predrasude su prozele i potonje izveštavanje vlasti o incidentu u filmskoj dvorani: u policijskim izveštajima taj incident je opisan formulacijama u kojima se potpuno ignoriše to da postoji homofobija. Prema tome, vlasti nisu ispunile svoju dužnost da zaštite podnosiocima predstavke i omoguće im da zaštite se od svake diskriminacije uživajući svoja prava.

Kada je reč o obavezi da se vodi istraga, ESLJP je primetio da je uprkos tome što je policija bila na događaju i što je pritužba bila upućena u roku od dve nedelje po završetku incidenta, bila potrebna čitava godina da bi tužilaštvo praktično započelo istragu, a onda još tri i po godine da bi tu istragu završilo. Po oceni ESLJP, takav protok vremena ne samo da podriva istragu, nego potpuno ugrožava izgleda da ona ikada bude završena. Iako je ta istraga trebalo da bude jednostavna, ESLJP je konstatovao da nijedno lice od onih koji su upali u dvoranu nikada nije bilo zvanično optuženo u tužilaštvu. Lokalne vlasti su zaključile da povici „smrt homoseksualcima“ ne predstavljaju konkretan govor mržnje koji zavređuje sudski postupak i uopšte nisu uzele u obzir homofobičnu prirodu pretnji i uvreda koje su tom prilikom izrečene. Verbalno zlostavljanje kome su podnosioci predstavke bili izloženi označeno je samo kao „diskusija“ ili „razmena mišljenja“. Osim toga, domaće vlasti nisu uzele u obzir da je organizacija, za koju se ispostavilo da je bila osnovni pokretač tih napada, već bila veoma poznata u javnosti po tome što se protivi homoseksualnim odnosima. Time što vlasti u ovom slučaju nisu preduzele razumne korake, one su prekršile svoju obavezu da istraže homofobične napade.

Razmatrajući potom pravo na slobodu okupljanja, ESLJP je ponovo istakao da to pravo zahteva od država da osiguraju da oni koji učestvuju u protestima mogu da održe demonstracije ili da se okupe bez ikakvog straha da će zbog toga biti izloženi nasilju – čak i ako to njihovo okupljanje može da iznervira ili uvredi lica koja se protive idejama ili tvrdnjama koje učesnici te manifestacije promovišu. To se odnosi kako na privatne, tako i na javne skupove. Istinska, delotvorna sloboda mirnog okupljanja ne može se svesti na puku obavezu države da se ne meša. Primenjujući navedena načela na ovaj predmet i naglašavajući iste policijske propuste koje je identifikovao razmatrajući taj predmet sa stanovišta članova 8. i 14. u gore navedenom obrazloženju, ESLJP je stao na stanovište da je očigledan propust vlasti da zaštiti podnosiocima predstavke predstavljao povredu njihovog prava na slobodu okupljanja. Činjenica da je udruženje na kraju bilo primora-

no da otkáže filmsku predstavu i donese odluku da će je održati u nekom kasnijem trenutku nikoliko nije promenila zaključak ESLJP. Vlasti su bile u obavezi da primene sva sredstva koja su im stajala na raspolaganju kako bi osigurale da se poštuje pravo podnosioca predstavke na mirno okupljanje.

Opšti komentari

Ovim predmetom otvaraju se dva važna pitanja: (1) dužnost države da preduzme odgovarajuće radnje protiv govora mržnje i (2) dužnost države da preduzme korake kako bi olakšala ostvarivanje prava na slobodu okupljanja koje će biti u potpunosti zaštićeno od nasilnih protesta.

Kada je reč o drugom pitanju, dosad je u sudskoj praksi već jasno ustanovljena dužnost države da preduzme korake kojima će olakšati delotvorno uživanje prava (vidi, između ostalog, presudu ESLJP u predmetu [Identoba i drugi protiv Gruzije](#) od 12. maja 2015, predstavka br. 73235/12).

Kada je reč o prvom pitanju, ESLJP je sve jasnije isticao da član 8. nalaže državama da postupaju odlučno i delotvorno kako bi zaštitile pojedince ili grupe od govora mržnje: „Svaka negativna stereotipizacija grupe može, kada dosegne određeni nivo, da utiče na osećaj identiteta te grupe i lično osećanje sopstvene vrednosti i samouverenosti pripadnika te grupe. U tom smislu može se smatrati da negativna stereotipizacija utiče na privatni život pripadnika grupe..... Akti nasilja kao što je..... upućivanje verbalnih pretnji mogu zahtevati od država da preduzmu primerene pozitivne mere u sferi krivičnopravne zaštite. Sledstveno tome, sve viši standardi koji se zahtevaju u oblasti zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda neminovno traže veću čvrstinu i odlučnost u proceni povreda osnovnih vrednosti demokratskih društava” ([R. B. protiv Mađarske](#), presuda, od 12. aprila 2016, predstavka br. 64602/12, stavovi 78 i 83). To se primenjuje kako na govor mržnje koji je motivisan homofobijom, tako i na rasistički, nacionalistički, religijski, etnički i mizogini govor mržnje. U predmetu [Beizaras i Levickas protiv Li-](#)

[tvanije](#) (predstavka br. 41288/15, presuda od 14. januara 2020), ESLJP je stao na stanovište da zbog lakoće kojom onlajn objave mogu da postanu viralne, „čak i objavljivanje jednog jedinog komentara zadojenog govorom mržnje [jeste] dovoljno da se sve to shvati veoma ozbiljno”. S obzirom na neobuzdano širenje govora mržnje preko interneta može se očekivati da se ESLJP u budućnosti suoči sa još više ovakvih predmeta koje će ili pokrenuti pojedinci osuđeni za govor mržnje ili lica koja su se našla na meti govora mržnje, pa će Sud moći da do tančina usavrši svoju sudsku praksu i usmerava državu kako da koriste krivično pravo za zaštitu ljudskih prava. Kako je već ukazano u uvodnom delu ovog biltena, jedan takav slučaj trenutno je pred Velikim većem: presudom u predmetu [Sančez protiv Francuske](#) ESLJP će utvrditi važan standard u odnosu na dužnost političara da uklone govor mržnje sa svojih Fejsbuk stranica.

[Dareskizb protiv Jermenije, presuda od 21. septembra 2021, predstavka br. 61737/08](#)

Činjenice predmeta

Podnosilac predstavke je izdavač dnevnog lista [Haykakan Zhamanak](#) („Jermensko vreme”), koji je bio poznat po političkoj naklonjenosti tadašnjoj opoziciji. Izdavač je podneo predstavku zbog zabrane da izdaje list koja mu je naložena u kontekstu vanrednog stanja.

Neposredno pre nego što su saopšteni rezultati predsedničkih izbora 2008. godine, opozicioni kandidat je pozvao svoje pristalice da se okupe u centru jermenske prestonice Jerevana. Hiljade ljudi su odgovorile na taj poziv i osnovale jedan polutrajni kamp. Posle devetodnevnih protesta očišćen je i zatvoren trg na kome se dotad nalazio kamp u kojem su boravili demonstranti. Protesti su tada prebačeni u drugi deo grada, gde su izbili žestoki sukobi sa pripadnicima organa reda; u tim sukobima život je izgubilo deset ljudi, a veći broj njih je bio povređen. Proglašeno je vanredno stanje u trajanju od 20 dana, koje je uključivalo i

ograničenja za medije. Jermenija je obavestila Savet Evrope o tome da za vreme vanrednog stanja odustaje od primene ili ograničava primenu izvesnog broja prava utvrđenih Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava, uključujući pravo na slobodu izražavanja. Jedne večeri pripadnici snaga nacionalne bezbednosti su bez ikakvog obrazloženja sprečili štampanje lista čiji je izdavač podnosilac predstavke. On nije pokušao da objavljuje list tokom narednih devet dana, do dana kada je predsednik Jermenije izmenio svoj prvobitni ukaz kojim je bila proglašena „zabrana da se objavljuju ili da se kroz masovne medije šire očigledno neistinite ili destabilišuće informacije o državi i unutrašnjim pitanjima ili da se upućuju pozivi na učestvovanje u nedopuštenim (nezakonitim) aktivnostima, kao i da se takve informacije i pozivi objavljuju i šire na bilo koji drugi način i u bilo kom drugom obliku“. Nakon što je izmenjen ukaz, podnosilac predstavke je pokušao da ponovo objavi ono izdanje lista čije su prvobitno objavljivanje sprečili pripadnici organa nacionalne bezbednosti. Nedelju dana kasnije, nakon ukidanja vanrednog stanja, list je ponovo počeo da izlazi.

Podnosilac predstavke se obratio domaćim sudovima žaleći se zbog postupaka pripadnika organa nacionalne bezbednosti; zahtevao je da propisi kojima je takvo postupanje bilo omogućeno, i naročito predsednikov ukaz, budu proglašeni neustavnima; takođe je tražio isplatu naknade. Upravni sud je odbio da uzme u razmatranje njegovu pritužbu tvrdeći da nije nadležan za to, a žalba koju je uputio odbijena je iz istog razloga. Ustavni sud je odbio da razmatra taj predmet pozivajući se na to da podnosilac ustavne žalbe nema odgovarajuću pravnu legitimaciju. Podnosilac predstavke se zatim obratio predstavkom Evropskom sudu za ljudska prava.

Rezonovanje ESLJP

ESLJP je prvo razmotrio saopštenje Jermenije da će za vreme vanrednog stanja odstupiti od primene ili ograničiti primenu prava na slobodu izražavanja. Saglasno članu 15. Konvencije države imaju pravo da u doba rata ili druge javne opasnosti, koja pretili opstanku naci-

je, preduzmu mere koje odstupaju od njihovih obaveza po Konvenciji, ako su takve mere strogo srazmerne onome što iziskuje hitnost situacije i ako nisu u neskladu s drugim obavezama tih država prema međunarodnom pravu. Države nemaju neograničeno pravo na diskreciono odlučivanje u toj stvari: ESLJP može da presudi da su države prekoračile najnužnije mere koje iziskuje hitnost krize o kojoj je reč. ESLJP je još jednom naglasio da se prirodno i običajno značenje reči „druge javne opasnosti koja pretili opstanku nacije“ odnosi na „izuzetnu situaciju krize ili javne opasnosti koja pogađa celokupno stanovništvo i predstavlja pretnju za organizovani život zajednice koja čini državu“. Da bi se opravdalo odstupanje, javna opasnost mora da bude stvarna ili neposredna; ona treba da utiče na celu naciju u takvoj meri da se njome ugrožava nastavak organizovanog života zajednice; kriza ili opasnost mora da bude izuzetna u tom smislu da uobičajene mere ili ograničenja koja Konvencija dopušta radi očuvanja javne bezbednosti, javnog zdravlja i javnog reda očigledno nisu odgovarajuće.

Primenjujući navedene kriterijume na ovu situaciju, ESLJP je konstatovao da su događaji o kojima je reč predstavljali kulminaciju desetodnevnih mirnih protesta koji su usledili nakon predsedničkih izbora, za koje su mnogi verovali da nisu bili poštteni. Nije bilo ničega što bi upućivalo na nasilje niti su demonstranti prvi napali policiju; naprotiv, verodostojni izveštaji upućuju na to da je policija primenila neopravdanu i prekomernu silu protiv demonstranata (ESLJP je to pitanje razmotrio u predmetu *Mushegh Saghatelyan protiv Jermenije*, presuda od 20. septembra 2018, predstavka br. 23086/08). Iako je ESLJP priznao da je napetost bila izuzetno velika, nije bilo dokaza o planiranim i organizovanim nemirima niti pokušaja državnog udara. Mase su uglavnom ostale mirne, a nasilju su pribegavale samo male grupe demonstranata koristeći pritom improvizovane predmete kojima su se suprotstavljali vatrenom i sličnom oružju. Nije bilo dokaza da je ijedna smrt nastupila usled koraka koje su preduzimali demonstranti. ESLJP je zaključio da nije bilo dokaza da su se opozicione demonstracije mogle okarakterisati kao javna opasnost koja „pretili opstanku nacije“, niti

da je to bila situacija koja opravdava odstupanje od obaveza po Konvenciji. Sa tih razloga je ESLJP utvrdio da odstupanje nije bilo validno.

Vrativši se potom na zabranu da se objavljuje dnevni list, ESLJP je konstatovao da je objavljivanje tog lista bilo onemogućeno iako u njegovom sadržaju nije bilo govora mržnje niti podsticaja na nemire; činilo se da je ograničenje bilo primenjeno samo zbog toga što je taj list kritički pisao o vlastima. Ta ograničenja su protivna samoj svrsi člana 10. Konvencije i nisu bila neophodna u demokratskom društvu. Osim toga, ESLJP je zaključio da su domaći sudovi time što su odbili da uzmu u razmatranje pritužbu podnosioca predstavke povredili samu suštinu prava izdavačke kuće na pristup sudu, čime su povredili član 6. Konvencije.

Opšti komentari

Ovo je važna odluka (u onlajn bazi podataka ESLJP predmet je registrovan kao „ključni predmet“) kojom se ukazuje na to da države ne smeju olako da uvode vanredno stanje: načelo vladavine prava primenjuje se čak i onda kada u zemlji postoje nemiri ili nasilje. Kako se ukazuje u presudi, ESLJP je već razmatrao i druge predmete koji potiču iz istog perioda i u njima je ustanovio da je bilo povređeno pravo na slobodu, pravo na slobodu izražavanja i pravo na slobodu udruživanja u slučajevima koji su se zbili kada su protesti bili rastureni i kada je počelo hapšenje demonstranata (pored predmeta [Mushegh Saghatelyan protiv Jermenije](#), vidi na primer i [Myasnik Malkhasyan protiv Jermenije](#), presuda od 15. oktobra 2020, predstavka br. 49020/08). Ovo je bio prvi predmet u kome se izričito razmatralo odstupanje Jermenije prema članu 15. Konvencije, kada je donet ukaz o tome da sredstva masovnog informisanja mogu da objavljuju samo zvanične vladine vesti i saopštenja i kada je bilo u potpunosti onemogućeno objavljivanje nekoliko nezavisnim medijima (pored podnosioca predstavke, nisu mogli da se oglašavaju ni mediji A1+ i Radio Slobodna Evropa/Radio Sloboda, a blokirane su i internet stranice nekoliko medija).

Ovom presudom utvrđuje se važan standard za član 15. i jasno se stavlja do znanja da od prava može da se odstupa samo onda kada postoji javna opasnost koja istinski pretili „opstanku nacije“.

Kao i odluka po članu 15., podjednako je važno i razmatranje ESLJP o članu 10. Konvencije: čak i za vreme vanrednog stanja, naglašava ESLJP, „visoke strane ugovornice moraju da imaju na umu da sve mere koje preduzimaju treba da teže zaštititi demokratskog poretka od pretnji koje mu se upućuju, kao i da moraju da budu uloženi svi mogući naponi da se očuvaju vrednosti demokratskog društva, kao što su pluralizam, tolerancija i otvorenost za druga mišljenja“. Naposljetku, „jedna od osnovnih karakteristika demokratije jeste to što ona omogućava da se problemi rešavaju kroz javnu debatu Demokratija napreduje i razvija se na temelju slobode izražavanja.“

Odstupanja od obaveza po Konvenciji su retka i pre 2020. godine njima je pribeglo samo pet država. Onda je nastupila kriza sa virusom Kovid 19. [Jedan broj visokih strana ugovornica proglasio je vanredno stanje i odstupio od nekoliko prava po Konvenciji](#), uključujući pravo na slobodu izražavanja. U martu 2020. godine Jermenija je obavestila Savet Evrope da želi da odstupa od svojih obaveza po Konvenciji; između ostalog, izdala je ukaz kojim se od medija zahteva da objavljuju samo „zvanične informacije“ i da im ne protivreče (Odluka Vlade Republike Jermenije br. 298-N od 16. marta 2020.). To odstupanje je povučeno tek u septembru 2020. godine ([Usmena nota](#), 16. septembar 2020.). Samo je mali broj zemalja preduzeo slična restriktivna odstupanja ([KOVID i sloboda govora](#), Osnovni izveštaj, Ministarska konferencija, Kipar 2020); sve su one bile kritikovane i to ne samo zbog stroge prirode ograničavajućih mera koje su preduzele, nego zbog sprovođenja sektorske politike kojom je aktivno onemogućavano rešavanje pandemije virusa Kovid 19. Sloboda izražavanja nije samo životno neophodna za demokratiju, nego ona isto tako omogućava i da se vodi naučna diskusija i debata koja na kraju omogućava da se pronade rešenje problema.

Sloboda izražavanja i sloboda medija u Jugoistočnoj Evropi (JUFREX)

Ovaj projekat je sastavni deo zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope „Horizontal facility za Zapadni Balkan i Tursku, 2019–2022. godine“ i temelji se na rezultatima postignutim tokom prethodnog regionalnog zajedničkog programa Evropske unije i Saveta Evrope „Jačanje pravosudne ekspertize o slobodi izražavanja i medija u Jugoistočnoj Evropi (JUFREX)“. Regionalni projekat je čvrsto povezan sa šest JUFREX projekata koji su konkretno namenjenih korisnicima u: Albaniji, Bosni i Hercegovini, na Kosovu*, u Crnoj Gori, Severnoj Makedoniji i Srbiji.

Aktivnosti JUFREX-a se sprovode sa ciljem da:

- unaprede slobodu izražavanja i slobodu medija u skladu sa evropskim standardima;
- unaprede primenu tih standarda kroz saradnju sa nizom aktera odgovornih za primenu tih standarda u svom svakodnevnom radu, i to: sudija, tužilaca, advokata, policijskih službenika, predstavnika medijskih regulatornih tela, medijskih aktera i studenata;
- omoguće platformu za regionalnu saradnju, diskusiju i razmenu dobrih praksi.

Tamo gde postoji povoljno okruženje za slobodu izražavanja i slobodu medija i gde je pravo da se informacije traže, saopštavaju i primaju dobro zaštićeno, građani mogu istinski da učestvuju u demokratskim procesima. Nacionalne institucije za obuku pravnika (pravosudne akademije i advokatske komore) koje su uključene u sprovođenje ovog projekta imaju vitalnu ulogu u nastojanjima da se to ostvari.

Sve aktivnosti JUFREX-a zasnivaju se na inovativnim i modernim alatima za učenje u oblasti slobode izražavanja i slobode medija i koriste dinamičnu metodologiju za učenje odraslih i model razmene znanja sa kolegama.

„Horizontal facility za Zapadni Balkan i Tursku, 2019–2022. godine“ je zajednička inicijativa Evropske unije i Saveta Evrope koja omogućava korisnicima da sprovedu svoje reformske agende u oblasti ljudskih prava, vladavine prava i demokratije i da usklade svoje prakse sa evropskim standardima, uključujući, gde je to relevantno, u okviru procesa proširenja Evropske unije.

Ovaj Bilten je izrađen uz finansijsku podršku Evropske unije i Saveta Evrope. Stavovi izraženi u ovom dokumentu ni u kom slučaju ne odražavaju zvanično mišljenje niti jedne od strana.

* Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.

Savet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Obuhvata 46 država članica, uključujući sve članice Evropske unije. Sve države članice Saveta Evrope prihvatile su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, međunarodni ugovor čiji je cilj zaštita ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int

Države članice Evropske unije odlučile su da povežu svoja znanja, sredstva i sudbine. Zajedno su izgradile zonu stabilnosti, demokratije i održivog razvoja uz očuvanje kulturne raznolikosti, tolerancije i individualnih sloboda. Evropska unija je posvećena deljenju svojih dostignuća i vrednosti sa zemljama i narodima izvan svojih granica.

www.europa.eu

Finansirano
od strane Evropske
unije i Saveta Evrope

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implementirano
od strane Saveta Evrope